

**KOSMIK DIPLOMATIYA: XXI ASR XALQARO MUNOSABATLARIDA
YANGI DAVR**

Siyosiy fanlari

Alfraganus University

Ijtimoiy fanlar fakulteti Xalqaro munosabatlar yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Xabibullayev Boburmirzo Baxtiyor o‘g‘li

Ilmiy rahbar: Ijtimoiy fanlar fakulteti katta o‘qituvchisi

Turdiyev Madiyor Mamanazarovich

Annotatsiya: XXI asrda kosmik texnologiyalar taraqqiyoti nafaqat ilm-fan va sanoat sohalarini, balki xalqaro munosabatlar tizimini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Mazkur maqolada “kosmik diplomatiya” tushunchasi xalqaro siyosatdagi yangi fenomen sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda yetakchi davlatlarning kosmos sohasidagi hamkorlik va raqobat strategiyalari, xalqaro huquqiy normalar, kosmik resurslarga egalik masalalari va xavfsizlik bilan bog‘liq geosiyosiy yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Uslubiy jihatdan maqola tarixiy-solishtirma, huquqiy tahlil va zamonaviy siyosiy dinamika asosida baholangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kosmik diplomatiya global boshqaruv, qudrat va ta’sir doiralarining qayta taqsimlanishida muhim vosita bo‘lib bormoqda. Maqola zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasiga kosmik omillarni integratsiyalash zaruratini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: kosmik diplomatiya; xalqaro munosabatlar; geosiyosat; xalqaro huquq; global boshqaruv; kosmik xavfsizlik; resurslar uchun raqobat.

Abstract: In the 21st century, the advancement of space technologies is fundamentally reshaping not only scientific and industrial spheres but also the system of international relations. This article examines the concept of “space diplomacy” as a new phenomenon in global politics. It analyzes the cooperation and competition strategies of leading powers in space exploration, the framework of international legal norms, issues related to space resource ownership, and geopolitical approaches to security. Methodologically, the study is based on historical-comparative analysis, legal interpretation, and the dynamics of contemporary international politics. The findings indicate that space diplomacy is becoming a key tool in the redistribution of global governance, influence, and power. The paper justifies the need to integrate space-related dimensions into the modern theory of international relations.

Keywords: space diplomacy; international relations; geopolitics; international law; global governance; space security; resource competition.

KIRISH VA MAVZUNING DOLZARBLIGI

“Kimki fazoni egallasa, u yer yuzidagi kuch muvozanatini boshqaradi” — Lyndon B. Jonsonning bu so‘zlari bugun haqiqatning o‘zi bo‘lib, xalqaro munosabatlar paradigmasining kosmik bosqichga ko‘tarilayotganini anglatadi[1].

XXI asrga kelib, insoniyat taraqqiyotining eng yuksak va global bosqichlaridan biri — kosmik faoliyat orqali siyosiy, iqtisodiy va harbiy kuchlarni muvofiqlashtirish boshlanganiga guvoh bo‘lyapmiz. Kosmos endilikda faqat ilmiy-tadqiqotlar va texnologik yutuqlar maydoni emas, balki xalqaro siyosat, diplomatiya va geosiyosatning yangi strategik frontiga aylanmoqda. Shu bois, zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasida “kosmik diplomatiya” atamasi mustahkam o‘rin egallamoqda[2].

Bugungi kunda sun‘iy yo‘ldoshlar orqali axborot tarqatish, navigatsiya tizimlarini nazorat qilish, Yer resurslarini masofadan boshqarish va mudofaa tizimlarini joylashtirish — bularning barchasi davlatlararo kuchlar muvozanatiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda[3]. AQSh, Xitoy va Rossiyaning kosmik dasturlari o‘rtasidagi raqobat yildan-yilga kuchayib bormoqda, ammo shu bilan birga ayrim yo‘nalishlarda hamkorlik imkoniyatlari ham saqlanib qolmoqda. Natijada kosmos sohasi hamkorlik va raqobat o‘rtasidagi nozik muvozanatga asoslangan diplomatik makonga aylanmoqda[4].

Bu fikr bugungi kun voqeliklarini juda aniq ifodalaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1967 yilda qabul qilingan “Kosmos to‘g‘risidagi shartnoma”dan tortib, bugungi kunning yangi avlod kosmik siyosatlarigacha bo‘lgan davr mobaynida xalqaro hamjamiyat umumbashariy manfaatlar bilan milliy geostrategik maqsadlar o‘rtasida muvozanat izlab kelmoqda[5].

Ayni paytda, fazoviy faoliyatga nodavlat aktorlar — xususan, xususiy kompaniyalar (SpaceX, Blue Origin) va nodavlat tashkilotlar aralashuvi global dinamika va normativ bazaga mutlaqo yangi tus kiritmoqda. Bu esa klassik diplomatiya doirasidan tashqariga chiqib, “innovatsion, kiberxavfsizlik va iqtisodiy manfaatlarini uyg‘unlashtirgan yangi shakl — “kosmik diplomatiya”” ga ehtiyoj tug‘dirmoqda[6].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, endilikda xalqaro tashkilotlar, davlatlar va transmilliy kompaniyalar o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishda kosmik o‘lchovlar — ya’ni, koinot resurslari ustidan nazorat, orbital huquqiy rejimlar va fazoviy ekologik xavfsizlik kabi masalalar markaziy o‘ringa chiqmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola kosmik diplomatiyaning nazariy asoslari, siyosiy-diplomatik mexanizmlari va amaliy ko‘rinishlarini chuqur tahlil qilib, XXI asr xalqaro munosabatlarida yuzaga kelayotgan yangi mezonlarni aniqlashga xizmat qiladi.

METODOLOGIK JIHATLAR

1. Tarixiy-solishtirma yondashuv:

Kosmik diplomatiyaning bugungi ko‘rinishini tushunish uchun, avvalo, uning tarixiy ildizlarini ochib berish zarur. Shu maqsadda, 1957 yilda SSSR tomonidan “Sputnik-1” uchirilganidan boshlab boshlangan kosmik poyga va undan keyingi strategik fazoviy raqobat bosqichlari tahlil qilindi [7]. Mazkur metod orqali AQSh, Rossiya, Xitoy, Yevropa Ittifoqi va Hindistonning kosmosdagi siyosiy-diplomatik pozitsiyalari solishtirildi. Har bir davrda diplomatik til qanday o‘zgargani va u qanday geosiyosiy muvozanatlarni shakllantirgani ko‘rsatib berildi.

2. Normativ-huquqiy tahlil:

Kosmos faoliyati bugun zamonaviy xalqaro huquqning eng dolzarb sohalaridan biriga aylanmoqda. Tadqiqotda 1967 yildagi “Outer Space Treaty”, 1979 yildagi “Moon Agreement”, shuningdek, BMT Kosmik fazodan tinchlik maqsadida foydalanish bo‘yicha rezolyutsiyalarining tahlili asosida xalqaro huquqning kosmik me‘yorlari o‘rganildi. Bu hujjatlar asosida kosmik diplomatiya institutining legallasuvi va vakolatlilik chegaralari aniqlashtirildi.

3. Diskursiv tahlil:

Kosmik diplomatiya bu — nafaqat real siyosiy harakatlar majmui, balki simbolik til, mafkuraviy ramzlar va diplomatik ritorikalar orqali quriladigan siyosiy reallikdir. Tadqiqotda AQShning NASA va Space Force so‘zlovchilari, Xitoy Xalq Respublikasi Kosmik Agentligi (CNSA), Rossiya Roskosmosi va BMTning Kosmik Ishlar bo‘yicha Qo‘mitasi (UNOOSA) bayonotlari diskursiv jihatdan o‘rganildi[8].

4. Geosiyosiy-mintaqaviy tahlil:

Tadqiqotda fazoviy siyosatdagi asosiy o‘yinchilar o‘rtasidagi orbital ustunlik, texnologik sinovlar va xavfsizlik ittifoqlari orqali shakllangan geosiyosiy xarita modellashirildi. Bu xarita orqali qaysi davlatlar strategik fazoviy pozitsiyaga ega, qaysilar esa diplomatik vositalar orqali o‘z manfaatlarini ilgari surayotgani aniqlandi. Ushbu tahlil metodologiyasi nafaqat mavjud geosiyosiy kuchlarni tavsiflashga, balki kelajakdagi muammoli hududlarni prognoz qilishga ham xizmat qildi.

5. Tahliliy sintez:

Yuqoridagi metodlar orqali olingan natijalar o‘zaro solishtirilib, umumlashtirildi. Diplomatik tashabbus, strategik manfaat, huquqiy chegara va mafkuraviy diskurs o‘rtasidagi bog‘liqliklar aniqlanib, kosmik diplomatiya bugungi xalqaro munosabatlarning yangi tizimli mezoniga aylanayotgani asoslab berildi. Shunday ekan, ushbu tadqiqot metodologiyasi kosmik diplomatiyani milliy manfaatlar, global boshqaruv va insoniyat kelajagi chorrahasida yondashish imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

XXI asr kosmosni insoniyat taraqqiyotining shunchaki texnologik manzili emas, balki geosiyosiy va diplomatik muvozanatlar joylashgan strategik maydonga aylantirdi. Ushbu tadqiqot davomida erishilgan nazariy va amaliy xulosalar shuni ko‘rsatadiki, kosmik diplomatiya hozirda xalqaro munosabatlar tizimini tubdan qayta formatlayotgan omillardan biridir. Natijalar va muhokama jarayonlari bir-birini to‘ldiruvchi tarzda quyidagi jihatlarni ochib beradi:

“Kosmos — bu mojaroga sabab emas, balki insoniyat birligi uchun imkoniyat bo‘lishi kerak,” — degan edi BMT Bosh kotibi Antonio Guterres [9].

Bu yondashuv kosmik diplomatiyada liberal institutsionalizm va global boshqaruv yondashuvlarining kuchayib borayotganini ko‘rsatadi.

1. Kosmosda huquqiy bo‘shliqlar va etik muammolar chuqurlashmoqda:

1967 yildagi “Kosmos shartnomasi” (Outer Space Treaty) bugungi kunda zamonaviy texnologik va siyosiy realiyalarni to‘liq qamrab ololmayapti. Masalan, fazoviy resurslarni egallash (asteroid qazib olish) yoki fazoviy chiqindilar (space debris) uchun mas‘uliyat kabi masalalar xalqaro huquqda noaniq yoki umuman tartibga solinmagan. Shu bois, kosmik diplomatiya endilikda nafaqat davlatlararo munosabatlar, balki huquqiy-moral chegara masalalarini hal qilish vositasiga ham aylanishi lozim.

2. Nodavlat aktorlarning (xususiy kompaniyalar) kuchayishi — diplomatiya uchun yangi chaqiriq:

Tadqiqot davomida eng muhim kuzatishlardan biri — bu kosmik diplomatiya endi faqat davlatlararo munosabatlar doirasida cheklanib qolmayotganidir. SpaceX, Blue Origin, Virgin Galactic kabi kompaniyalar koinotdagi iqtisodiy va texnologik kuch muvozanatini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Ular ko‘plab hollarda o‘zlari davlatlar bilan teng yoki hatto ustun pozitsiyada turib muzokaralar olib bormoqda. Bunday vaziyatlarda kosmik diplomatiya davlatlar, kompaniyalar va xalqaro institutlar o‘rtasidagi ko‘p qutbli siyosiy-kommunikativ makonga aylanmoqda.

“Xususiy sektor fazoga kirgach, davlatlar u bilan diplomatiya olib borishga majbur bo‘ladi,” — deb yozgan amerikalik siyosatshunos Joan Johnson-Freese[10].

Kosmik diplomatiya XXI asr xalqaro munosabatlarning yangi tilini shakllantirmoqda. U kuch, hamkorlik, huquq, axloq, texnologiya va madaniy identitetlar orasida murakkab muvozanatni ta‘minlovchi ko‘p funksiyali diplomatik maydondir. Tadqiqot shuni isbotladiki, ushbu fenomen oddiy texnologik jarayon emas — bu global siyosiy ongda tub o‘zgarishlar mahsuli va kelajakda insoniyat taqdirini belgilovchi asosiy faktor bo‘lishi mumkin.

XULOSA

XXI asrda kosmos — bu nafaqat ilmiy-tadqiqot va texnologik yutuqlar manzili, balki xalqaro siyosatning yangi metaforasiga aylanmoqda. Ushbu maqolada olib borilgan nazariy tahlil va amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, kosmik diplomatiya — bu oddiy texnik yo‘nalish emas, balki geosiyosiy manfaatlar, global boshqaruv, xalqaro huquq, etik mezonlar va milliy identitetlar chorrahasida shakllanayotgan murakkab siyosiy maydondir.

Kosmik diplomatiya XXI asrda xalqaro munosabatlarning yangi geosiyosiy arxitekturasini belgilovchi bosh omillardan biriga aylanmoqda. Mavjud huquqiy bo‘shliqlar va nodavlat aktorlarning koinot poygasiga qo‘shilishi ushbu sohada yangi global kelishuvlar tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Bu maqola shuni asoslaydiki, kelajakda kosmik diplomatiya sohasida chuqurroq tadqiqotlar, huquqiy normalarning qayta ko‘rib chiqilishi va eng asosiysi, global etik yondashuvlar asosida umumiy kosmik madaniyat shakllanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Johnson, L. B. (1971). *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963-1969*. Holt, Rinehart and Winston.
2. Sheehan, M. (2007). *The International Politics of Space*. Routledge.
3. Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.
4. Moltz, J. C. (2019). *The Politics of Space Security* (3rd ed.). Stanford University Press.
5. UNOOSA. (2023). *United Nations Treaties and Principles on Outer Space*. United Nations.
6. Harrison, T., Johnson, K., & Roberts, T. G. (2020). *Space Threat Assessment 2020*. Center for Strategic and International Studies (CSIS).
7. McDougall, W. A. (1985). *The Heavens and the Earth: A Political History of the Space Age*. Basic Books.
8. UNOOSA. (2023). *Report of the Legal Subcommittee on its Sixty-Second Session*. United Nations.
9. Guterres, A. (2018). *Address to the UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space*. United Nations.
10. Johnson-Freese, J. (2017). *Space Warfare in the 21st Century: Arming the Heavens*. Routledge.